

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในปัจจุบันปัญหาของการทำลายสภาพธรรมชาติในบริเวณลุ่มน้ำและต้นน้ำลำธาร เป็นปัญหาที่สำคัญ เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ทรัพยากรน้ำจึงเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง อันมีผลกระทบต่อการผลิตทางเกษตรกรรมภายในประเทศ การบุกรุกทำลายพื้นที่ลุ่มน้ำได้ทวีความรุนแรงขึ้นจนทำให้ถึงจุดวิกฤตที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศลุ่มน้ำ ทำให้ความสมดุลทางธรรมชาติสูญเสียไป ข้อมูลจากการแปลสภาพดาวเทียมของส่วนวิเคราะห์ทรัพยากรป่าไม้ในปี พ.ศ. 2543 พบว่าพื้นที่ป่าเหลืออยู่เพียง 108.90 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 33.91 ของพื้นที่ประเทศ(กรมป่าไม้,2543) ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมายไม่ว่าจะเป็น ภัยแล้ง น้ำท่วม มลพิษ และปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งตอนบนและตอนล่าง ปัญหาเหล่านี้ได้ขยายตัวออกไปเกือบทุกพื้นที่ ประเด็นสำคัญของปัญหาความขัดแย้งของชุมชนคือ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ในเรื่องของป่าไม้ ที่ดิน และน้ำ โดยเฉพาะทรัพยากรน้ำ เกิดการขาดแคลนน้ำที่ใช้ในการอุปโภค บริโภค รวมทั้งคุณภาพของน้ำลดลง ทำให้เกิดความเดือดร้อนกับชุมชนที่อาศัยอยู่ทางตอนล่างของลุ่มน้ำ

การจัดการทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน และน้ำ จะต้องได้รับการแก้ไขอย่างเป็นระบบโดยใช้หลักการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ และดำเนินการแก้ไขทั้งในส่วนของผู้บริหารราชการทุกหน่วยงาน องค์กรเอกชนรวมทั้งชุมชนที่เข้าไปปฏิบัติงานหรืออาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าไม้ การแก้ปัญหาโดยเน้นที่มาตรการทางกฎหมาย อย่างเดียวไม่สามารถแก้ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าได้ ดังนั้นจึงต้องมีมาตรการในการแก้ปัญหาในระยะยาว และป้องกัน โดยให้ความสนใจต่อการแก้ปัญหาชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งการแก้ไขปัญหาของชุมชน จำเป็นที่จะต้องจัดการอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะองค์กรชุมชนต่างๆ ในพื้นที่ รวมทั้งการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนแก้ไขปัญหา เพราะปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาร่วมกันของรัฐและชุมชน การแก้ไขปัญหาต่างๆ จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อชุมชนพร้อมใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาวิกฤตทรัพยากร

การจัดการลุ่มน้ำโดยชุมชนมีส่วนร่วม ได้ถูกนำมาเป็นแนวทางในการจัดการลุ่มน้ำในโครงการพัฒนาที่สูงดอยสามหมื่น (พ.ศ. 2530-2537) ซึ่งเป็นโครงการที่รัฐบาลไทยได้รับความช่วยเหลือ และเริ่มดำเนินงานควบคู่ กับโครงการควบคุมยาเสพติดระหว่างประเทศแห่ง

สหประชาชาติ (United Nations International Drug Control Programme -UNDCP) วิจัยดำเนินงานโครงการอาศัยหลักการดำเนินงานโดยมุ่งเน้นการพัฒนาชุมชนแบบผสมผสาน โดยให้ "ชุมชนเป็นผู้ปฏิบัติและรัฐเป็นผู้สนับสนุน" ซึ่งเริ่มจากการเสริมสร้างและสนับสนุนการกระตุ้นจิตสำนึก การให้ความรู้ด้านต่างๆ ที่ถูกต้อง การจัดให้มีเวทีชาวบ้าน การพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนแนวคิดและร่วมวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา การกำหนดแนวทางแก้ไข(กรมป่าไม้ การจัดการลุ่มน้ำ) ในการจัดการทรัพยากรน้ำในหมู่บ้าน ไปง่ใคร่จะประสบปัญหาในเรื่องของการขาดแคลนน้ำใช้เพื่อการเกษตร ในฤดูแล้งไม่เพียงพอ ต้องลดพื้นที่ในการทำการเกษตรลง เนื่องจากการใช้น้ำของเกษตรกรจะสิ้นเปลืองมาก พร้อมทั้งน้ำในการบริโภคก็ขาดแคลนเช่นเดียวกัน ปัญหาในด้านคุณภาพของน้ำจะพบปัญหาในเรื่องของตะกอนดิน เนื่องจากพื้นที่การเกษตร ยังคงมีลักษณะลาดชัน การกัดเซาะพังทลายของหน้าดินยังคงมีอยู่

ปัญหาการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ของประเทศไทย ในปัจจุบันเป็นปัญหาที่เกิดจากการขาด การจัดการที่สอดคล้อง กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ประกอบกับ น้ำมีคุณสมบัติพิเศษหลายประการ ที่ทำให้การจัดการบริหารเป็นไปได้ยาก เช่น การกีดกันการใช้ประโยชน์ ของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นไปได้ยาก น้ำจึงมีลักษณะเป็นสินค้าสาธารณะ ทำให้ขาดแรงจูงใจ ในการดูแลรักษา แต่กลับมีแรงจูงใจให้แย่งกันใช้ ใครเข้าถึงก่อนก็จะพยายามใช้ให้มากกว่าผู้มาทีหลัง สอง การเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ ของบุคคลหนึ่ง จะมีผลต่อปริมาณที่บุคคลอื่น จะใช้ได้ หรือที่เรียกว่า มีการแก่งแย่งด้านการบริโภค สาม น้ำในสภาพธรรมชาติ สามารถกำหนดความเป็นเจ้าของได้ยาก เพราะน้ำ ไม่มีขอบเขตแน่นอน ทั้งในปริมาณและคุณภาพ หรือ ณ เวลา หรือฤดูกาลที่แตกต่างกัน และไม่มีค่าน้ำแน่นอนว่าในแต่ละสถานที่ แต่ละปีจะมีน้ำเท่าใด สี่ ทรัพยากรน้ำ เป็นสินค้าที่มีผลกระทบภายนอกได้ง่าย กล่าวคือ การใช้น้ำของบุคคลหนึ่งอาจจะมีผลกระทบต่ออีกบุคคลหนึ่ง ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ เช่น การปล่อยน้ำที่ใช้ในการผลิตไฟฟ้า อาจทำให้อุณหภูมิสูง มีผลกระทบต่อสัตว์น้ำและอาชีพประมง ทรัพยากรน้ำจึงมักถูกปล่อยให้อยู่ตามสภาพธรรมชาติ

น้ำถือเป็นสาธารณะสมบัติ ที่ประชาชนมีสิทธิใช้ร่วมกัน เนื่องจากไม่มีกติกาส่งขันเงินในการกำหนดปริมาณน้ำที่แน่นอนที่แต่ละคนจะใช้ได้ ในความเป็นจริงทรัพยากรน้ำทั้งผิวดินและระบบชลประทานตกอยู่ในระบบที่เรียกว่า ระบบเข้าถึงโดยเสรี เป็นระบบถือครองที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ หรือไม่มีเจ้าของที่ชัดเจนและแน่นอน ในสถานการณ์ที่ทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ ระบบการเข้าถึงโดยเสรี จะทำให้สามารถนำทรัพยากรออกมาใช้ได้อย่างเต็มที่ เป็นการช่วยกระตุ้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ในภาวะความขาดแคลน ระบบการเข้าถึงโดยเสรีทำให้เกิดสถานการณ์ให้มีการใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย ไม่ประหยัด เป็นการใช้ที่ไม่มีประสิทธิภาพทำให้ทรัพยากรเสื่อม

โทรม แต่ในระบบนิเวศและสังคมขนาดใหญ่ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร จะไม่ปรากฏชัดเจน แก่ผู้ใช้จนกระทั่งทรัพยากรได้เสื่อมโทรมไปมากแล้ว

ในปัจจุบัน การช่วงชิงทรัพยากรน้ำ ทำให้เกิดความขัดแย้งเป็นประจำในฤดูแล้ง และมีท่าทีว่าจะรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ เพราะยังไม่มียุทธศาสตร์และกลไกในการจัดสรรน้ำ สถานการณ์น้ำในอนาคต จะตกอยู่ในสภาพที่ตึงตัวมากขึ้น และมีแนวโน้มว่าหากไม่มีการปรับโครงสร้างการจัดการ ให้เหมาะสม อาจก่อให้เกิดความแตกแยก โดยเฉพาะในเขตต้นน้ำ แนวทางที่ใช้ในการจัดการ ทรัพยากรน้ำ จึงต้องเป็นแนวทางที่จะทำให้เกิดการใช้อย่างประหยัด และมีประสิทธิภาพ ถึงแม้ น้ำจะเป็นทรัพยากรที่หมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ได้ แต่ถ้าหากมีการใช้เกินศักยภาพของน้ำ ระดับและ ปริมาณน้ำจะลดลงไปเรื่อยๆ เป็นการเพิ่มต้นทุนและลดโอกาสการใช้น้ำของประชาชนรุ่นต่อไป

จากปัญหาดังกล่าวจึงทำให้เกิดคำถาม ในการจัดการทรัพยากรน้ำในส่วนของภาค ประชาชน โดยเฉพาะในบริเวณในพื้นที่ต้นน้ำในภาคเหนือของประเทศ เช่นหมู่บ้านโป่งไคร้ ซึ่งถือ ว่ามีป่าต้นน้ำและตาน้ำที่สำคัญที่เป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำสายแม่แตง ว่ามีการจัดการทรัพยากรน้ำ ตั้งแต่อดีตโดยจะศึกษาว่า ในการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชนมีระบบในการจัดการทรัพยากรน้ำ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ บนพื้นฐานทางโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม วิธีการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นอย่างไร และบทบาทของชาวบ้านในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร น้ำเป็นอย่างไร

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1.2.1 เพื่อศึกษาสภาพและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำของชุมชน
- 1.2.2 เพื่อศึกษาระบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน
- 1.2.3 เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ
- 1.2.4 เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตพื้นที่ในการศึกษา จะทำการศึกษาพื้นที่ บ้านปางไคร้ ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ พิกัดทหาร ระวัง 47461 ที่ 795908 อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางไม่เกิน 800 เมตร อยู่ในป่าเบญจพรรณและป่าดิบเขา มีลำห้วยที่สำคัญคือ “ห้วยคงใน” หรือ “ห้วยปางไคร้” เพื่อใช้ในการอุปโภค บริโภค ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านและในบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ของป่าต้นน้ำ เรียกว่า “พวย” ซึ่งมีความสำคัญต่อปริมาณน้ำในลำห้วย เนื่องจากหมู่บ้านปางไคร้มีอาชีพหลักในการทำการเกษตรจึงจำเป็นต้องอาศัยปริมาณน้ำในลำห้วยในการทำ การเกษตรและยังไม่มีแหล่งน้ำจากแหล่งอื่นเข้ามาทดแทนน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรได้

1.3.2 ขอบเขตของเนื้อหาในการศึกษาการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำ กรณีศึกษาการจัดการ ทรัพยากรน้ำ ได้เน้นการศึกษา

1.3.2.1 บริบทของชุมชนในสภาพทั่วไป ได้แก่

- ประวัติของชุมชน
- โครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ได้แก่ ลักษณะทางประชากร การเลี้ยงชีพ รายได้ การถือครองที่ดิน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติด้านทรัพยากรน้ำ วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความสัมพันธ์เครือข่ายทางสังคม และรูปแบบของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ สภาพและการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรน้ำในพื้นที่ ได้แก่
- สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากรน้ำ
- การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเกษตร ประปา การจับสัตว์น้ำ

1.3.2.2 ระบบการจัดการ ทรัพยากรน้ำ การจัดการ ดูแล รักษา พื้นฟู ทรัพยากรน้ำของชุมชน การ จัดสรร ความรับผิดชอบในการ ตรวจสอบและการระดมทรัพยากรน้ำในพื้นที่ เพื่อให้เกิดการ พัฒนาที่ยั่งยืน ได้แก่

- การจัดสรร การระดมทรัพยากรน้ำของชุมชน อย่างพอเพียงต่อความต้องการของ กิจกรรมต่างๆ
- การดูแล รักษา พื้นฟูทรัพยากรน้ำ
- การปกป้องสิทธิ ในการใช้ การเข้าถึงทรัพยากรน้ำของชุมชน

1.3.2.3 บทบาทและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการ ดูแล รักษา และพื้นฟูทรัพยากรน้ำ ของชุมชน การจัดสรร ความรับผิดชอบในการ ตรวจสอบ และการระดมทรัพยากรน้ำในพื้นที่

- การเข้าร่วมการบริหาร จัดการ ดูแล รักษา ฟื้นฟู การจัดสรร ความรับผิดชอบในการตรวจสอบ และการระดมทรัพยากรน้ำ ได้แก่การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและสาเหตุ
- การมีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินงาน ทั้งด้านการปฏิบัติงาน การติดตามและการประเมินผลงาน
- การเข้าร่วมและมีส่วนในการตั้งกฎระเบียบ กติกาข้อบังคับ เพื่อใช้ในการลงโทษผู้กระทำผิด และการเข้ามาใช้ทรัพยากรน้ำจากบุคคลภายนอก

1.3.2.4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบการบริหาร จัดการ ดูแล รักษา และฟื้นฟูทรัพยากรน้ำของชุมชน การจัดสรร ความรับผิดชอบในการตรวจสอบ และการระดมทรัพยากรน้ำในพื้นที่เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่ได้แก่

- วิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหาร จัดการ และรักษาทรัพยากรน้ำ
- พื้นฐานทางวัฒนธรรมชุมชน ในการใช้ประโยชน์ การจัดสรร การระดมทรัพยากรน้ำ
- ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชุมชน
- ระบบความเชื่อของคนในชุมชน
- ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

การจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง การที่ชุมชนร่วมกันจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน มีการอนุญาตให้การจัดสรรการใช้ประโยชน์ การระดมทรัพยากรน้ำในกิจกรรมต่างๆและการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ

ระบบการบริหาร หมายถึง การวางแผนการดำเนินงาน ขั้นตอนในการจัดการทรัพยากรน้ำในกิจกรรมต่างๆ

การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรน้ำ หมายถึง การนำทรัพยากรน้ำมาใช้ในกิจกรรมการดำรงชีวิต กิจกรรมทางการเกษตร การพัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านต่างๆเพื่อสนองความต้องการของชาวบ้าน

การระดมทรัพยากรน้ำ หมายถึง การจัดหาทรัพยากรน้ำเพื่อสนองความต้องการในการใช้น้ำในกิจกรรมต่างๆ อย่างเพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน

ปัจจัย หมายถึง องค์ประกอบที่มีผลต่อการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน เป็นองค์ประกอบทางสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สืบทอดกันมา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง วิธีการในการจัดการทรัพยากรน้ำ ที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา อย่างมีระเบียบและแบบแผน

วัฒนธรรม หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิต พฤติกรรม แสดงออกมาให้ปรากฏ ความเชื่อถือ
ระเบียบ ประเพณี ตลอดจนความคิด ความรู้ ที่มีต่อการจัดการทรัพยากรน้ำ

การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการบริหาร ดูแล รักษา
และฟื้นฟูทรัพยากรน้ำ ทุกขั้นตอน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved